

УДК 008:379.85(477.46)

Зараховський Олександр Євгенович
кандидат культурології,
Київський національний університет
культури і мистецтв,
Київ, Україна
zarakhovskiy@gmail.com

ВИКОРИСТАННЯ НЕРУХОМИХ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ МІСТА ЧИГИРИНА ЯК ТУРИСТИЧНО- ЕКСКУРСІЙНОГО РЕСУРСУ

Метою роботи є виявлення сучасного стану залучення нерухомих об'єктів культурної спадщини Національного історико-культурного заповідника «Чигирин» до туристичної діяльності. **Методологія дослідження** полягає в статистичному аналізі кількості туристів та екскурсантів, що відвідали заповідник, аналізі результатів будівельно-реставраційних робіт на його нерухомих об'єктах культурної спадщини та узагальненні результатів дослідження за допомогою графічного методу – побудови графіку, що наочно показує причинно-наслідковий зв'язок між відновленням історико-культурних пам'яток та збільшенням кількості відвідувачів заповідника. **Наукова новизна** полягає в розширенні теоретико-методологічних знань про використання нерухомих об'єктів культурної спадщини як туристично-екскурсійного ресурсу. **Висновки.** Доведено, що будівельно-відновлювальні роботи в Національному історико-культурному заповіднику «Чигирин» суттєво підвищили туристичну атрактивність нерухомих об'єктів культурної спадщини та збільшили туристично-екскурсійний потік до заповідника.

Ключові слова: культурна спадщина, атрактивність, туризм, туристичний ресурс, Черкаська область, заповідник «Чигирин».

Зараховский Александр Евгеньевич, кандидат культурологии, Киевский национальный университет культуры и искусств, Киев, Украина

Использование недвижимых объектов культурного наследия города Чигирин как туристически-экскурсионного ресурса

Целью работы является выявление современного состояния вовлечения недвижимых объектов культурного наследия Национального историко-культурного заповедника «Чигирин» в туристическую деятельность. **Методология исследования** заключается в статистическом анализе количества туристов и экскурсантов, посетивших заповедник, анализе результатов строительно-реставрационных работ на его недвижимых объектах культурного наследия и обобщении результатов исследования с помощью графического метода – построения графика, наглядно показывающего причинно-следственную связь между восстановлением историко-культурных памятников и увеличением количества посетителей заповедника. **Научная новизна** состоит в расширении теоретико-методологических знаний об использовании

недвижимых объектов культурного наследия как туристско-экскурсионного ресурса. **Выводы.** Было доказано, что строительно-восстановительные работы в Национальном историко-культурном заповеднике «Чигирин» существенно повысили туристическую привлекательность недвижимых объектов культурного наследия и увеличили туристический-экскурсионный поток к заповеднику.

Ключевые слова: культурное наследие, привлекательность, туризм, туристический ресурс, Черкасская область, заповедник «Чигирин».

Zarakhovskiy Oleksandr, PhD in Cultural Studies, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine

Using immovable cultural sites of Chyhyryn as a tourist and excursion resource

The purpose of the article is to reveal the current state of involvement of immovable cultural sites of the National Historical and Cultural Reserve «Chyhyryn» in the tourist industry. **The research methodology** consisted in the statistical analysis of the number of tourists who visited the reserve, the analysis of the results of construction and restoration work on its immovable cultural sites, and generalization of the research findings through the graph showing causal relationship between the restoration of historical and cultural sites and the increase in the number of visitors to the reserve. **The scientific novelty of the work** lies in expanding theoretical and methodological knowledge on using immovable cultural sites as a tourist resource. **Conclusions.** It was proved that construction and restoration work at the National Historical and Cultural Reserve «Chyhyryn» had significantly increased the attractiveness of its immovable cultural sites and the tourist flow to the reserve.

Key words: cultural heritage, attractiveness, tourism, tourist resource, Cherkassy region, reserve «Chyhyryn».

Вступ. Нині у вітчизняній науковій літературі нерухомі об'єкти культурної спадщини все частіше розглядаються як туристично-екскурсійний ресурс. Це пов'язано з потужним історико-культурним потенціалом нашої держави та потенційними можливостями його використання як дієвого засобу розвитку туристичної галузі країни. Нерухома культурна спадщина Національного історико-культурного заповідника «Чигирин» розглянута в дослідженнях Н. П. Лавріненка, Г. П. Мартинової та О. І. Чепурного. Проте, ці наукові праці висвітлюють нерухомі об'єкти культурної спадщини в контексті пам'яткоохоронної роботи, або мають описовий характер. Недостатньо уваги приділяється туристичній привабливості нерухомих об'єктів культурної спадщини, тобто ступінь їхньої привабливості, екзотичності й унікальності як рекреаційно-туристичних ресурсів, та на стан їхнього залучення до туристичної індустрії. Проблеми оцінювання туристичної привабливості присвячені праці А. В. Бакурової, О. В. Мельник, О. В. Музиченко-Козловської. У цих працях визначено поняття туристичної привабливості та чинники, що її формують. Науковцями В. І. Мацолою [4] та Н. Ф. Поліною [6] розроблено методики оцінки туристичної привабливості як

окремого історико-культурного об'єкту так і певної території. Не зважаючи на це, поза увагою дослідників залишаються можливості підвищення туристичної атрактивності історико-культурних пам'яток та її вплив на збільшення туристичного потоку.

Метою дослідження є виявлення сучасного стану залучення нерухомих об'єктів культурної спадщини Національного історико-культурного заповідника «Чигирин» до туристичної діяльності. **Завданнями**, через які досягається мета дослідження, є: аналіз проведених будівельно-відновлювальних робіт у заповіднику; бальна оцінка атрактивності заповідника до реконструкції та після; аналіз кількості відвідувачів заповідника до реставрації та реконструкції історико-культурних пам'яток, та після їх проведення.

Виклад основного матеріалу. Місто Чигирин Черкаської області, засноване в першій пол. XVI ст. на кордоні з Диким Полем, посідає визначне місце в історії України. Свого найбільшого розквіту місто досягло в 1648 - 1657 рр., коли було гетьманською резиденцією Богдана Хмельницького. З 1657–1676 рр. Чигирин обирали своєю резиденцією гетьмани України І. Виговський, Ю. Хмельницький, П. Тетеря, П. Дорошенко. Зважаючи на історичну та культурну цінність міста Чигирин, його найвидатніші нерухомі об'єкти культурної спадщини було об'єднано в однойменний історико-культурний заповідник. Найцікавішими туристичними об'єктами міста є Бастіон Дорошенка, «Резиденція Богдана Хмельницького» та церква Петра і Павла.

«Резиденція Богдана Хмельницького» – історико-архітектурний комплекс споруд у стилі українського козацького бароко. Він об'єднує споруди генеральної військової канцелярії, будинок гетьмана, вартівню, скарбницю та курінь гетьманської варти. Поряд знаходиться церква Петра і Павла. Час побудови храму невідомий. Церква була хрестоподібна. Під час турецьких походів 1677 і 1678 рр. вона мала важливе стратегічне значення, оскільки входила до оборонних споруд Чигирини. До наших днів під Замковою горою збереглися сліди штучної тераси, на якій стояла церква Петра і Павла, а під землею – залишки її фундаментів та розвалу частини стіни. На благодійні внески було проведено будівельні роботи щодо відтворення відомої православної святині XVII ст. [1].

Наступним об'єктом заповідника є Бастіон Дорошенка – частина Чигиринської фортеці. Чигиринська фортеця була стрижнем фортифікаційних споруд міста, як писав мандрівник Павло Алеппський в 1655 р. «... не мала собі рівних у всій країні козаків» [3, 39]. Бастіон Дорошенка виявлений і досліджений археологічними експедиціями 1989–1994 рр. на основі так званих «планів П. Гордона». Бастіон був найпотужнішою спорудою Чигиринської фортеці, що обумовлювалось його місцем розташування: гармати бастіону могли контролювати не лише підступи до замку з напільної сторони, а й підступи до міста, розташованого під горою. Внаслідок цього і сам бастіон ставав одним із важливих об'єктів атаки для супротивника, про що свідчать дії турецької армії під час облоги Чигирини в 1677 р. [2].

У селі Суботіві, що входить до складу заповідника «Чигирин», також знаходяться важливі нерухомі об'єкти культурної спадщини. Нині діюча Церква Святого Іллі – визначна архітектурна пам'ятка XVII ст. Храм збудований за наказом і коштом Б. Хмельницького. Церква мала призначення родової усипальниці гетьмана і одночасно була частиною оборонної системи місцевого замку. За літописом, в 1657 р. в цій церкві й було поховано гетьмана. У XIX ст. біля церкви добудовано дзвіницю. Поруч із церквою розташоване замчище Б. Хмельницького – пам'ятка фортифікаційного будівництва XVII ст., площею біля 2 га. Археологами досліджена лише невелика його частина. Центром укріплення був замок, який розташовувався на мису з крутими схилами, мав оточуючий рів, два яруси валів із ескарпованими схилами, три дерев'яні та одну кам'яну вежі. У фортеці розташовувались житлові, господарські та інші будівлі гетьманського двору. Тут проживала родина гетьмана, а також челядь й козацька старшина [8].

Національний історико-культурний заповідник «Чигирин» є яскравим прикладом збільшення туристично-екскурсійного потоку за допомогою реконструкції та реставрації вищезазначених нерухомих об'єктів культурної спадщини. У період реалізації «Державної програми “Золота підкова Черкащини” на 2006–2009 роки» в заповіднику були проведені суттєві будівельно-відновлювальні роботи, серед яких найважливішими є [7]:

- будівництво історико-архітектурного комплексу «Резиденція Богдана Хмельницького» у м. Чигирин (на сьогоднішній день є об'єктом незавершеного будівництва);
- реконструкція Бастіону Дорошенка у м. Чигирин (завершені загальнобудівельні роботи, крім підземних приміщень; відсутня музейна експозиція);
- реконструкція церкви Петра і Павла у м. Чигирин;
- реставрація Іллінської церкви в с. Суботів (відновлено зовнішній вигляд, внутрішнє оздоблення та іконостас);
- зведення захисного павільйону над кам'яницею родини Хмельницьких у с. Суботів.

Відновлення історико-культурних пам'яток та поява нових історико-архітектурних об'єктів е заповіднику суттєво вплинули на збільшення потоку туристів та екскурсантів до Чигирин та Суботова. З початком будівельно-відновлювальних робіт у заповіднику в 2005 р. й по 2014 р. кількість відвідувачів НІКЗ «Чигирин» збільшилась приблизно вдвічі (табл. 1).

Таблиця 1.

Статистика відвідування НІКЗ «Чигирин» в період з 2005–2014 рр. [5]

Рік	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Кількість туристів, тис. чол.	46, 317	47, 617	65, 113	81, 480	84, 659	104, 487	91, 037	100, 209	101, 118	89, 560

*ВИКОРИСТАННЯ НЕРУХОМИХ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ МІСТА
ЧИГИРИНА ЯК ТУРИСТИЧНО-ЕКСКУРСІЙНОГО РЕСУРСУ*

На графіку (рис. 1) зображено як туристично-екскурсійний потік «реагував» на завершення окремих етапів реконструкції НІКЗ «Чигирин». З 2005–2008 рр. кількість відвідувачів заповідника збільшилась з 46 до 81 тисячі чоловік. Такий «стрибок» пояснюється проведенням інтенсивних будівельно-відновлювальних робіт у заповіднику та потужною рекламною акцією, яка їх супроводжувала. Але найбільша кількість відвідувачів спостерігається одразу після 2008–2009 рр. З 2009–2010 рр. спостерігається різкий підйом і пік туристичної активності у НІКЗ «Чигирин» – більше 104 тисяч відвідувачів, – яка продовжувала триматися на досить високому рівні протягом наступних років. Причиною різкого збільшення туристично-екскурсійного потоку є те, що у 2008–2009 рр. завершилися основні роботи з реконструкції та реставрації найважливіших нерухомих об'єктів культурної спадщини заповідника – Бастіону Дорошенка, церкви Петра та Павла, Суботівського замчища, Резиденції Б. Хмельницького та Іллінської церкви.

Графік показує, що вплив робіт з підвищення атрактивності нерухомих об'єктів культурної спадщини на збільшення туристично-екскурсійного потоку має безпосередній характер. Невеликий спад кількості туристів та екскурсантів, що відвідали НІКЗ «Чигирин» у 2014 р. пояснюється припиненням та незавершеністю більшості будівельно-відновлювальних робіт у заповіднику

Рисунок 1. Вплив будівельно-відновлювальних робіт у НІКЗ «Чигирин» на динаміку туристично-екскурсійного потоку до заповідника

Сьогодні з усіх об'єктів заповідника повністю відновленими є лише церква Петра і Павла в місті Чигирин та Іллінська церква в селі Суботів. Перша побудована на приватні кошти. Інші нерухомі об'єкти культурної спадщини є об'єктами незавершеного будівництва або реставрації. Незважаючи на завершеність загальнобудівельних робіт на Бастіоні Дорошенка, підземні приміщення фортифікації ще не готові до експлуатації; відсутня запланована музейна експозиція та не проведено електрику. Серед будівель Посольської вулиці, що зводилась за приватні кошти та планувалась як комплекс готелів, побудований лише будинок Московського посла (який теж є об'єктом незавершеного будівництва). Комплекс «Резиденція Богдана Хмельницького» також не готовий для екскурсійного відвідування. Через відсутність коштів для завершення будівництва та створення музейної експозиції цей об'єкт законсервований та пустує. Від вогкості будівля повільно псується, тому подальша бездіяльність може призвести до руйнації об'єкта. Павільйон над замчищем родини Хмельницьких у селі Суботіві не зданий в експлуатацію через проблеми зі службовими приміщеннями.

Незавершеність будівельно-відновлювальних робіт у історико-культурному заповіднику «Чигирин» перешкоджає суттєво підвищити туристичну атрактивність його нерухомих об'єктів культурної спадщини та максимально збільшити туристично-екскурсійний потік.

Використовуючи методику оцінки туристичної привабливості Н. Ф. Полінової [6], було розраховано на скільки підвищиться атрактивність НІКЗ «Чигирин» за умови завершення всіх будівельно-відновлювальних робіт. Закінчення реставраційних та відновлювальних робіт на історико-культурних пам'ятках заповідника, які розпочалися при реалізації програми «Золота підкова Черкащини», дозволить деяким з них перейти з «меншатрактивних» категорій до «більшатрактивних», що значно підвищить рівень туристичної атрактивності заповідника в цілому (табл. 2).

Реставрація замчища Богдана Хмельницького в селі Суботіві переведе цей історико-культурний об'єкт з категорії «Частково збереженні елементи оборонних споруд» (що оцінюється в 1 бал) у категорію «Реставровані пам'ятки оборонного будівництва без музейної експозиції» (що оцінюється в 4 бали). Створення музейної експозиції в Бастіоні Дорошенка та закінчення робіт у підземних приміщеннях замку підвищать оцінку цього об'єкта культурної спадщини з чотирьох до п'яти балів.

За бальною класифікацією Н. Ф. Полінової відтворена «Резиденція Богдана Хмельницького» (знищена турками в 1678 р.) – це група пам'яток, що має високу мистецьку цінність, пов'язану з національно-визвольною боротьбою українського народу, та оцінюється в 5 балів [6]. Завершення будівництва цього історико-архітектурного комплексу, що включає в'їзну вежу, будинок гетьмана, військову канцелярію, скарбницю та курінь козацької варті, зробить його повноцінним туристичним об'єктом НІКЗ «Чигирин» та суттєво підвищить туристичну атрактивність заповідника.

**Підвищення рівня атрактивності історико-культурного заповідника
«Чигирин» за рахунок відновлення нерухомих об'єктів культурної
спадщини**

Об'єкти заповідника (оцінки атрактивності)	Максимально можлива сума балів	Коефіцієнт пізнавальної цінності	Рівень атрактивності заповідника
До відновлювальних робіт			
<ul style="list-style-type: none"> • Музей Б. Хмельницького, м. Чигирин (4); • Замкова гора, м. Чигирин (3); • Бастіон Дорошенка, м. Чигирин (4); • Іллінська церква, с. Суботів (4); • Замчище, с. Суботів (1); • Три криниці, с. Суботів (2); • Етнографічний музей, с. Суботів (4). 	35	0,63	середньоатрактивний
Після відновлювальних робіт			
<ul style="list-style-type: none"> • Музей Б. Хмельницького, м. Чигирин (4); • Замкова гора, м. Чигирин (3); • Бастіон Дорошенка, м. Чигирин (5); • Іллінська церква, с. Суботів (4); • Замчище, с. Суботів (4); • Три криниці, с. Суботів (2); • Етнографічний музей, с. Суботів (4); • Комплекс «Резиденція Б. Хмельницького» (5). 	40	0,78	високоатрактивний

За умови завершення всіх запланованих будівельно-відновлювальних робіт у НІКЗ «Чигирин», коефіцієнт пізнавальної цінності заповідника збільшиться від 0,63 до 0,78, а рівень його туристичної привабливості підвищиться з «середньоатрактивного» до «високоатрактивного». Враховуючи вищеподану статистику відвідування НІКЗ «Чигирин», можна спрогнозувати, що підвищення атрактивності заповідника внаслідок завершення реконструкції та реставрації історико-культурних об'єктів призведе до подальшого збільшення туристично-екскурсійного потоку.

Наукова новизна. Наукове осмислення атрактивності нерухомих об'єктів культурної спадщини, а саме: можливостей її підвищення як інструменту збільшення туристичного потоку є важливим завданням у контексті дослідження і використання історико-культурної спадщини як туристично-екскурсійного ресурсу.

Висновки. Доведено, що будівельно-відновлювальні роботи в Національному історико-культурному заповіднику «Чигирин» суттєво підвищили туристичну атрактивність нерухомих об'єктів культурної спадщини та збільшили туристично-екскурсійний потік до заповідника. Окрім відновлення нерухомих об'єктів культурної спадщини, важливими засобами підвищення

їхньої атрактивності є реклама в засобах масової інформації; залучення до подієвого туризму (фестивалів, ярмарок, історичної реконструкції) та використання в різноманітних анімаційних програмах. Системне і комплексне використання цих засобів як дієвий інструмент підвищення туристичної атрактивності та збільшення туристичного потоку може бути предметом подальших наукових розвідок.

Список використаних джерел

1. Брель О. В. Відродження чигиринської Петропавлівської церкви / О. В. Брель // Пам'ятки України. – № 5/6. – 2011. – С. 34–37.
2. Капушта В. І. Bastion Дорошенка Чигиринської фортеці / В. І. Капушта // Пам'ятки України. – № 5/6. – 2011. – С. 60–69.
3. Кілессо С. К. Архітектурні та мистецькі скарби Богданового краю / С. К. Кілессо. – Київ: Техніка, 2000. – 141 с.
4. Мацола В. И. Рекреационно-туристический комплекс Украины / В. И. Мацола. – Львов: Ин-т регион. исслед. НАНУ, 1997. – 259 с.
5. Обласні програми [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oblradack.gov.ua/oblasn-programi.html>. – Назва з екрану. – Дата звернення 12.04.2017.
6. Полинова Н. Ф. Оценка необходимого и достаточного времени на осмотр экскурсионных объектов / Н. Ф. Полинова // Социально-географические проблемы повышения эффективности туристско-экскурсионного обслуживания. – Минск, 1978. – С. 100–104.
7. «Про затвердження Державної програми «Золота підкова Черкащини» на 2006–2009 роки»: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.05.2006 р. № 671 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/671-2006-%D0%BF>. – Назва з екрану. – Дата звернення 12.04.2017.
8. Село Суботів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://chigirinzapovidnyk.org.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=52&Itemid=77. – Назва з екрану. – Дата звернення 12.04.2017.

References

1. Brel, O. (2011). 'Restoration of St. Peter and Paul's Church in Chyhyryn'. *Pamiatky Ukrainy [Monuments of Ukraine]*, vol. 5–6, pp. 34–37.
2. Kapusta, V. (2011). 'Doroshenko's Bastion of Chyhyryn fortress'. *Pamiatky Ukrainy [Monuments of Ukraine]*, vol. 5/6, pp. 60–69.
3. Killesso, S. (2000). *Architectural and artistic treasures of Bohdan's land*. Kyiv: Tekhnika.
4. Matsola, V. (1997). *Recreational and tourist complex of Ukraine*. Lviv: Institute of Regional Research of the National Academy of Sciences of Ukraine.
5. *Regional programs*, [online] Available at: <<http://www.oblradack.gov.ua/oblasn-programi.html>> [Accessed 12 April 2017].
6. Polynova, N. (1978). 'Estimation of necessary and sufficient time for sightseeing of excursion objects'. *Sotsial'no-geograficheskie problemy povysheniya*

effektivnosti turistsko-ekskursionnogo obsluzhivaniya [*Socio-geographical problems of increasing the efficiency of tourist and excursion services*], pp. 100–104.

7. «On Approval of the State Program «Golden Horseshoe of Cherkassy Region» for 2006–2009» : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated May 15, 2006 № 671, [online] Available at: <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/671-2006-%D0%BF>> [Accessed 12 April 2017].

8. *The village of Subotiv*, [online] Available at: <http://chigirinzapovidnyk.org.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=52&Itemid=77> [Accessed 12 April 2017].

© Зараховський О. Є., 2017